

Клебан-Бик

Укладачі:

Денщик Валерій Анатолійович, к.б.н., голова, Луганська обласна організація «Зелений світ», вул. 16 лінія, 3/230, м. Луганськ, 91055, тел.: (0642) 55 1397, (0642) 53 0727, e-mail: grworld@ua.fm;

Лесняк Леонід Іванович, старший викладач, кафедра садово-паркового господарства та екології, Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка, вул. Професіональна, 12, м. Луганськ, 91000, тел.: (0642) 55 1397.

Дата підготовки опису: 25 вересня 2004 р.

Географічні координати: 48°26' пн. ш., 37°41' сх. д.

Розташування: Костянтинівський район Донецької області. Угіддя займає обидва береги Клебан-Бицького водосховища в гирлі р. Бичок – притоки р. Кривий Торець басейну р. Сіверський Донець. Розташоване за 5 км на південь від м. Костянтинівка та за 4 км на північний захід від м. Дзержинськ. Відстань до м. Донецьк – 60 км. На заході до території ВБУ прилягає автомобільна дорога державного значення Маріуполь–Слов'янськ, на сході – залізниця Донецьк–Харків та автодорога місцевого значення між містами Костянтинівка та Дзержинськ.

Висота над рівнем моря: мінімальна – 102 м, максимальна – 204 м.

Площа: 1800 га.

Короткий опис: ВБУ знаходиться на одній з найбільш збережених ділянок центрального (вкрай урбанізованого) Донбасу в межах РЛП «Клебан-Бик», уздовж річок Бичок, Калинівка та берегів Клебан-Бицького водосховища. Для ВБУ характерні досить великі зарості (плавні) з прибережно-водяних рослин. Угіддя відіграє важливу роль у збереженні рідкісних видів рослин і тварин. Зважаючи на наявність природних нерестилищ, воно має велике значення як місце відтворення аборигенної іхтіофауни, представлені типовими видами прісноводних риб. Вздовж угіддя проходять основні міграційні шляхи птахів та ссавців, які пролягають через центральний Донбас вздовж річок Калинівка, Бичок і Торець, що обумовлює необхідність включення ВБУ до регіональної екологічної мережі. Відповідно до Законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки» та «Про екологічну мережу України» ВБУ має увійти до складу регіональної екомережі.

Рамсарські критерії: 1, 2, 3, 8.

Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Ландшафт угіддя є типовою, з ознаками антропогенної трансформації, ділянкою басейну р. Бичок і за станом збереження є унікальним для сильно урбанізованих територій Донецької височини. Він складається з природних ділянок систем річок Калинівка та Бичок, а також Клебан-Бицького водосховища. Унікальним є також біорізноманіття ВБУ. Прибережно-водна рослинність розташована вздовж річок Бичок, Калинівка та берегів Клебан-Бицького водосховища (здебільшого вузькою смугою), подекуди (на мілководдях) та прилеглих до них ділянках берега утворюючи досить великі зарості.

(2) У флорі ВБУ трапляється значна кількість рослин, що підлягають охороні на різних рівнях. До Європейського Червоного списку рослин, що знаходяться на межі зникнення, належать 7 видів рослин; 38 видів занесено до Червоної книги України, 14 видів потребують охорони на регіональному рівні. В угіддях налічується 70 видів рослин з різними типами ендемізму. Серед них переважають ендеми в межах геоботанічної провінції або її підпровінцій, зокрема понтичні, східно-понтичні, понтично-туранські, східно-понтично-туранські. З видів тварин, що потребують охорони і внесені до Додатку II Бернської конвенції, тут мешкає черепаха болотна *Emys orbicularis*.

(3) ВБУ забезпечує існування популяцій тварин, які мають велике значення для підтримання біорізноманіття Степової зони Європи, зокрема вужа водяного *Natrix tessellata* та видри річкової *Lutra lutra*.

(4) Водна система ВБУ є важливим кормовим, нерестовим та зимувальним угіддям для коропа *Syrpinus carpio* та сома *Silurus glanis*. Останній вид трапляється у водоймах Донбасу дуже рідко.

Фізична та біогеографічна характеристики: Належить до Степового (широтного) коридору національної екомережі. Ботаніко-географічна приналежність – Європейсько-Азіатська степова область, Причорноморська (Понтична) степова провінція, Середньодонська підпровінція, Донецько-Донський флористичний район. Зоогеографічна приналежність – Палеарктичний відділ, Європейсько-Сибірська область, Європейська степова провінція. Степовий біогеографічний регіон в межах Смарагдової мережі Європи.

Фізичні особливості ВБУ: Покривною породою є леси, лесовидні суглинки та делювіально-елювіальні відклади; зрідка трапляються піщані еолові відклади. Подекуди покривні породи змиті і відслонення корінних порід виходять на денну поверхню. У міру наближення до долини річки пологі схили переходять у крутояри, місцями з виступами кам'янистих порід. Надзвичайний інтерес становить пам'ятка природи загальнодержавного значення «Клебан-Бицьке відслонення», головна цінність якого полягає у виході на денну поверхню дуже стародавніх порід, утворених у прибережних ділянках стародавнього Пермського моря. Клімат помірно-континентальний степовий із нетривалою помірно-м'якою зимою та сухим теплим літом. Середньомісячна температура найхолоднішого місяця становить $-6,5-7^{\circ}\text{C}$, найтеплішого місяця – $+21,4-21,8^{\circ}\text{C}$. Район характеризується незначною кількістю атмосферних опадів: у теплий період року – 321 мм, у холодну – 163 мм. Стійкий сніговий покрив встановлюється наприкінці грудня, руйнується наприкінці лютого – на початку березня. З атмосферних явищ для теплого періоду характерні грози (25–30 діб) і тумани для холодного періоду (70 діб).

Фізичні особливості водозбірної території: Територія ВБУ розташована в межах Донецької височини, вододільна частина якої називається Донецьким кряжем. Їй притаманні вододільні хвилясті структурно-денудаційні місцевості з чорноземами та дерново-карбонатними ґрунтами на елювію корінних порід палеозою. Територією ВБУ тече річка Бичок – ліва притока річки Кривий Торець. Річка Бичок бере початок біля села Новоолександрівка Красноармійського району. Басейн річки розташований у межах західної окраїни Донецького кряжу й є хвилястим плато, розчленованим глибокими річками та яружно-балочною сіткою. Поблизу місця впадіння в р. Кривий Торець річка Бичок зарегульована Клебан-Бицьким водосховищем (площею 650 га). Живлення річки та водосховища відбувається за рахунок зливових, талих і джерельних вод.

Гідрологічна цінність: Гідрогеологічні умови району характеризується наявністю двох водоносних горизонтів. Перший розташований у верхньо-, середньо- та нижньочетвертинних відкладах алювію; представлений пісками (від дрібно- до грубозернистих) та мулами. Перший від поверхні водоносний горизонт частково захищений і може бути використаний для водопостачання за умов постійного радіометричного контролю якості води. Глибина залягання покрівлі водоносного горизонту – 0–5 м. Потужність водоносного горизонту – 2–20 м. Максимально можлива продуктивність колодязів – 1 л/сек. Мінералізація підземних вод – 1–3 мг/л. Другий водоносний горизонт розташований у відкладах картамиської світи нижньої пермі. Представлений аргілітами, алевролітами, піщаниками та вапняками. Водоносний горизонт проходить у відкладах вапняної товщі нижнього відділу карбону. Глибина залягання покрівлі водоносного горизонту – 5–10 м. Потужність водоносного горизонту – 5–80 м. Максимально можлива продуктивність колодязів – 0,5 л/сек. Мінералізація підземних вод – до 1 г/л.

Тип ВБУ: М, О, Тр, L, Ss.

Екологічні особливості: Угіддя представляє собою систему водотоку з розвиненою вищою водною рослинністю з перевагою асоціації *Phragmitetum typhaosum*, до складу якої входять: з прибережних – схеноплект озерний *Schoenoplectus lacustris*, півники болотні *Iris pseudacorus*, осоки пухирчаста *Carex vesicaria*, здута *C. rostrata*, прибережна *C. riparia* і гостра *C. acuta*, зніт шорсткий *Epilobium hirsutum*, плакуни верболистий *Lythrum salicaria* і середній *L. intermedium*; з водних – кушир темнозелений *Ceratophyllum mersum*, пухирник звичайний *Utricularia vulgaris*, водокрас звичайний *Hydrocharis morsus-ranae*, ряска мала *Lemna minor*, лепешняк великий *Glyceria maxima*, їжача голівка мала *Sparganium minimum*. Потенціал

самоочищення атмосфери і ґрунтів в районі ВБУ визначається як високий, водних об'єктів – як знижений.

Цінна флора: До рослин, занесених до Червоної книги України, належать астрагал крейдолілюбний *Astragalus cretophilus*, астрагал український *A. ucrainicus*, келерія Талієва *Koeleria talievii*, 11 видів ковили тощо; до Європейського Червоного списку – астрагал шерстистоквітковий *Astragalus dasyanthus*, ковила Залеського *Stipa zalesskii*, сиренія Талієва *Syrenia talievii* та інші. Ендемічні та реліктові види рослин: арум видовжений *Agum elongatum*, ковила дніпровська *Stipa borysthenica*, ковила Залеського *S. zalesskii*, волошка Талієва *Centaurea taliewii*, півонія тонколиста *Paeonia tenuifolia*, сон чорніючий *Pulsatilla nigricans*. До вузьких та вузьколокальних ендемів належить 9 видів, зокрема ушанка донецька *Otites donetzica*, шипшина донецька *Rosa donetzica*, шипшина гачкувата *R. uncinella* та інші. На території ВБУ знайдено 5 реліктових видів: ефедра двоколоскова *Ephedra distachya* – релікт третинного періоду; післяльодовикові степові релікти – мигдаль степовий *Mygdalus pana*, гадючник звичайний *Filipendula vulgaris*, китятки сибірські *Polygala sibirica*, ковила українська *Stipa ucrainica*.

Цінна фауна: В межах ВБУ і прилеглих територій трапляється 205 видів хребетних, що об'єднуються в 62 родини і 5 класів. Тут зустрічається 26 видів ссавців, 144 види птахів, 6 видів плазунів, 3 види земноводних, 26 видів риб. До Червоної книги України занесено 12 видів тварин. На акваторіях ВБУ є колонії ондатри *Ondatra zibethica*, а на прилеглих до них територіях мешкають європейська сарна *Capreolus capreolus* та кабан *Sus scropha*. Водойми ВБУ є місцем нагулу, нересту і зимівлі близько 26 видів риб: щука *Esox lucius*, плітка *Rutilus rutilus*, верховодка *Alburnus alburnus*, головень *Leuciscus cephalus*, вівсянка *Leucaspius delineatus*, карась сріблястий *Carassius auratus*, краснопірка *Scardinius erythrophthalmus*, судак *Lucioperca lucioperca*, сом *Silurus glanis*, лин *T. tinca*, лящ *Abramis brama* та інші.

Соціальні та культурні цінності: У межах ВБУ археологи знайшли кременеві наконечники стріл енеоліту (міжнокам'яне століття, 6–4 тис. до н.е.), уламки кам'яних сокир бронзового століття (3–2 тис. до н.е.). Знахідки фрагментів кераміки на прибережних майданчиках і терасах сучасного водосховища свідчать про те, що ця місцевість у минулому була зайнята побутовими поселеннями, вік яких датуються 2–1 тисячоліттям до н.е. У деяких місцях на поверхні трапляються уламки ранньосередньовічних амфор і горщиків салтово-маяцької культури раннього середньовіччя IX–X ст. Масове заселення та освоєння території басейну р. Казенний Торець почалось у другій половині XVII ст. Засновуються постійні поселення, набувають поширення розорювання, сінокосіння, вирубування лісу. Територія угідь тісно пов'язана з історією війська Запорізького. Майже з 1500 р. в царських грамотах про межі козацьких вольностей, виданих війську Запорізькому, зустрічається назва «Урочище річки Бичок», з 1600 р. – «Кленина», а з 1720 р. – «Клебан-Бик». Неподалік від місця злиття річок Бичок та Кривий Торець знаходилась козацька застава «Залізна», назву якої в наш час носить невелике селище біля м. Держинськ. Буквальний переклад назви парку має більш прозаїчну основу. Перше слово означає ковбаню, яму на річці, а друге – рівнину між вершинами двох пагорбів, що дійсно відповідає характерним рисам місцевості.

Землеволодіння: ВБУ: державна регіональна власність Костянтинівського району Донецької області. З півночі ВБУ межує із землями Іллічівської та Катеринівської сільських рад, зі сходу – із землями Катеринівської сільської ради, з півдня – із землями Катеринівської та Олександро-Калинівської сільських рад, із заходу – із землями Олександро-Калинівської сільської ради. Прилегли землі: угіддя та навколишній простір є землями водного, лісового фонду та сільськогосподарського призначення і знаходяться у державній власності, передані в користування ряду землекористувачів.

Поточне землекористування: ВБУ: проводиться лісгосподарська та сільськогосподарська діяльність, організується мисливство, сінокосіння, заходи із забезпечення пожежної безпеки тощо.

Чинники (минулі, сучасні або потенційні), несприятливі для угіддя, в т. ч. зміни у природокористуванні або проекти розвитку: До останнього часу територія ВБУ і суміжні землі були освоєні людиною і використовувались для ведення сільського та лісового господарства, прокладання інфраструктурної мережі: автодоріг, аміакопроводу, нафтопроводу, високовольтної лінії тощо. Господарська діяльність негативно вплинула на

біорізноманіття, витискаючи і змінюючи корінні види фауни і флори на синантропні та адвентивні види. Негативний антропогенний вплив справляють промислові підприємства міст Костянтинівка, Дружківка, Краматорськ і Дзержинськ. В угідді і на прилеглих територіях трапляються випадки нерегульованого рибальства, мисливства (браконьєрства), сінокосіння, випасання худоби, збору грибів та лікарських трав, а також побутове засмічення відпочиваючими.

Вжиті природоохоронні заходи: Регулювання природокористування здійснюється з боку адміністрації РЛП «Клебан-Бик». Господарська діяльність і заходи щодо збереження довкілля регулюються Положенням про РЛП.

Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи: Складність збереження екосистем угіддя навіть при заповідному статусі полягає в тому, що вони в даний час неповні. Зараз степових копитних залишилося вкрай мало, чисельність ріючих гризунів підірвана багаторічним внесенням хімічних добрив. Тому єдиною імітацією цієї природної функції степових екосистем залишається випасання домашньої худоби, розвиток конярства. Головне завдання ВБУ у плані збереження біорізноманіття полягає в тому, щоб перетворити його у форпост протистояння процесам поширення пустелі.

Проведені наукові дослідження: Наукові дослідження проводять фахівці Донецького ботанічного саду, НАНУ, Українського степового заповідника, Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, лабораторії кадастру природних ресурсів, об'єктів та територій Луганської обласної організації «Зелений світ».

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання: Епізодично проводяться освітні заходи для школярів місцевих шкіл.

Сучасний стан рекреації і туризму: Організацію дозвілля, оздоровлення, туризму планує і здійснює адміністрація РЛП.

Юрисдикція: Територіальна – Державна адміністрація в Донецькій області. Землевласник – Іллічівська, Катеринівська та Олександрівсько-Калинівської сільські ради Костянтинівського району Донецької області.

Орган управління ВБУ: Регіональний ландшафтний парк «Клебан-Бик». Адреса: просп. Ломоносова, 156, м. Костянтинівка, Донецька область, 85014, тел./ факс: (06272) 66 184.

Джерела інформації:

- 1) Археологический альманах № 1. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области. – Донецк, 1993.
- 2) Герасименко Н. П. Природная среда обитания мустьерского человека Донбасса // Археологический альманах № 2. – Донецк, 1993. – С. 5–10.
- 3) Гладылин В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. – К., 1976.– С. 102, 105.
- 4) Давня історія України. У 3-х томах. – К., 1997. – С. 57.
- 5) Дубовик О. Н. 5. Редкие виды растений Донецкой лесостепи и необходимость их охраны. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 27–38.
- 6) Закон України «Про природно-заповідний фонд України».
- 7) Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» // ВВР – 2000. – № 47.
- 8) Кондратюк Є. М., Бурда Р. І. Стан і перспективи охорони видів флори Донбасу, занесених до Червоної книги України. // Укр. ботан. журн. – 1981. – Т. 38. – № 5. – С. 17–23.
- 9) Кондратюк Є. М., Бурда Р. І., Остапко В. М. Конспект флоры Юго-Востока Украины. – К.: Наукова думка, 1985. – 270 с.
- 10) Остапко В. М. Продромус естественной растительности Юго-Востока Украины. – Донецк, 1995. – 142 с.
- 11) Остапко В. М. и др. Нові доповнення до складу флори Південного Сходу України // Пром. ботан. – Донецк, 2001. – Вып. 1. – С. 45–51.
- 12) Палеолит СССР. В 20-ти томах. – М.: Наука, 1984. – С. 102.
- 13) Положение о Перечне видов растений, которые не занесены в Красную книгу Украины, но являются редкими или находящимися под угрозой исчезновения на территории Донецкой области / В соответствии с Решением Донецкого областного

совета от 29.02.2000 г. № 23/11–255 «Об исполнении требований Закона Украины «О растительном мире».

14) Технический отчет по выносу в натуру границ земельного участка регионального ландшафтного парка «Клебан-Бык» Константиновского района Донецкой области. – Константиновский РФ ГП «ДРЦ ГЗК», 2002. – 13 с.

15) Флора СССР: в 30 томах. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1934–1960.

16) Флора УССР: в 12 томах. – К.: Изд-во АН УССР, 1936–1965.

17) Цвейбель Д. С. Раскопки стоянки с «зубчатым мустье» у с. Белокузьминовка в Донбассе //АО. – М., 1970.

18) Цвейбель Д. С. Рассказы о каменном веке // Неизвестное об известном. – Донецк: Донбасс, 1978.– С. 20.

19) Червона книга України: Тваринний світ. – К.: УЕ, 1994. – 464 с.

20) Червона книга України: Рослинний світ. – К.: УЕ, 1996. – 608 с.

21) Mosyakin S. H., Fedoronchuk M. M. Vascular plants of Ukraine, a nomenclatural checklist. – Kiev, 1992. – 346 p.